

passim

FILOZÓFIAI FOLYÓIRAT

2013. XI. évfolyam 1. szám

MANFRED FRANK: *Miért vagyok én én? Kérdés
gyerekeknek és felnőtteknek*

HERBERT SCHNÄDELBACH: *Az Én és az én*

JOHANN GOTTLIEB FICHTE: *Aenesidemus-recenzió*

HANKOVSZKY TAMÁS: *Fichte számvetése Reinhold filozófiájával az
Aenesidemus-recenzióban*

WEISS JÁNOS: *A „mi” meghatározása mint romantikus program*

KÓVÁRI SAROLTA: *A nevelődési regény tradíciójának hatása Novalis
Heinrich von Ofterdingen című művének személyiségképére*

SOÓKY KRISZTINA: *„Egy tréfa története”*

FRED RUSH: *Irónia és romantikus szubjektivitás*

MANFRED FRANK: *Individualitás és innováció*

Pécs

KÓVÁRI SAROLTA

A nevelődési regény tradíciójának hatása Novalis Heinrich von Ofterdingen című művének személyiségképre

A Novalis-szakerődalomban nincs egyetértés arra vonatkozóan, hogy a költő *Heinrich von Ofterdingen* című regénye nevelődési regénynek (*Bildungsroman*) tekinthető-e: vannak, akik a művet a műfaj egy változataként tartják leírhatónak,¹ míg mások ezt a műfaji besorolást egyértelműen elutasítják.² A nevelődési regény fogalmának kidolgozásakor azonban még egyértelműnek tűnt, hogy a „Wilhelm Meister-iskolát kitevő” regények³ – köztük Novalis itt tárgyalt műve, melyet szerzője köztudottan a nevelődési regény mintapéldányának számító *Wilhelm Meister tanulóéveire* adott válaszként komponált meg – e műfaj körébe tartoznak. Karl Morgenstern, a fogalom megalkotója, és Wilhelm Dilthey, akinek köszönhetően annak használata széles körben elterjedt, a *Heinrich von Ofterdingen* nevelődési regénynek tekintették.⁴

Igaz, Morgensternnél a nevelődési regény és általában a regény elkülönítése még nem egyértelmű. Bár egy 1819-es előadásában az alműfaj viszonylag jól megragadható meghatározását adta: a nevelődési regény a hős nevelődését (*Bildung*) ábrázolja annak folyamatában, és emellett a bemutatott cselekményen keresztül az olvasó nevelődéséhez, illetve művelődéséhez (*Bildung*) is hozzájárul,⁵ egy későbbi, 1820-ban tartott előadásában a „[mi]nden jó regény nevelődési regény? Mind az akar lenni és mindnek annak kell lennie?”⁶ kérdésekre igenlő választ adott, és ezáltal a nevelődési

¹ Például Marion Schmaus, *Die poetische Konstruktion des Selbst. Grenzgänge zwischen Frühromantik und Moderne: Novalis, Bachmann, Christa Wolf, Foucault*, Tübingen, Niemeyer, 2000. 58–59. o.

² Például Herbert Uerlings, *Novalis (Friedrich von Hardenberg)*, Stuttgart, Reclam, 1998. 182. o.; Gerhard Schulz, „Die poetik des Romans bei Novalis”, *Jahrbuch des freien deutschen Hochstifts*, 1964. 144. o.; Rolf Selbmann, *Der deutsche Bildungsroman*, Stuttgart, Metzler, 1984. 89–91. o.

³ Wilhelm Dilthey, *Leben Schleiermachers*, Idézi Selbmann, *id. mű.*, 18. o.

⁴ Karl Morgenstern, „Über das Wesen des Bildungsromans. Vortrag gehalten den 12. Dezember 1819.”, in Carl Eduard Raupach (szerk.) *Inländisches Museum*, Dorpat, 1820. I. Teil. I/1. 15. o.; Wilhelm Dilthey, *Das Erlebnis und die Dichtung. Lessing, Goethe, Novalis, Hölderlin*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1985. 272. o.

⁵ Karl Morgenstern, *Über das Wesen des Bildungsromans*, 13. o.

⁶ Karl Morgenstern, „Zur Geschichte des Bildungsromans. Vortrag, gehalten den 12.

regény kritériumait a szórakoztatás helyett a nevelést célzó értékes irodalom, azaz a magasirodalom kritériumaival azonosította. Annak elenére, hogy e műben is világosan érzékelhető a szerző szándéka, hogy a nevelési regényt alműfajként különítse el, a megkülönböztetést nem sikerül végigvinnie, a nevelődési regény és a regény határai elmosódnak.

Rolf Selbmann nevelődési regényről szóló könyvében Morgenstern definíciós kísérleteivel kapcsolatban azok csekély mértékű eredetiségére hívja fel a figyelmet. Ahogy Selbmann rámutat, a 19. század elején elterjedt elvárás volt, hogy minden regénynek „individuális nevelődési történetet” kell bemutatnia.⁷ Ennek fényében azt lehet mondani, hogy Morgenstern újítása éppen a nevelődési regény alműfajként történő elkülönítése lett volna. Friedrich von Blanckenburg 1774-es *Versuch über den Roman* című műve – melyig Selbmann a nevelődési regény történetét visszavezeti, és amelyre Morgenstern is hivatkozik abban az 1810-es előadásában, melyben elsőként alkalmazta a nevelődési regény kifejezést⁸ – még szintén a regény általános jellemzőjeként, mint azzal szemben támasztott normatív követelményt mutatta be a később a nevelődési regény megkülönböztető jegyeként kezelt vonásokat: Blanckenburg szerint ugyanis minden regény egy hős belső életét, jellemének fejlődését beszéli el, ez különbözteti meg a drámától, mely már kész karaktereket ábrázol. Blanckenburg emellett már azt is kiemeli, hogy a regény nemcsak a hős, de az olvasó nevelődését (*Bildung*) is szolgálja.⁹ Mindezek alapján úgy tűnik, az alműfaj első definíciója a korban általánosan elfogadott kritériumok korlátozottságának felismerésén alapul – annak elenére, hogy a definíció kidolgozója ezt a korlátozottságot szívesebben tagadná.

Wilhelm Dilthey már az alműfaj pontosabb meghatározását adja, mely lehetővé teszi annak konkrétabb elkülönítését a regény egyéb fajtáitól:

A *Wilhelm Meistertől a Hesperusig* mind azokban a napokban ábrázolják az ifjút, midőn boldog virradatban belép az életbe, rokon lelkek után kutat, találkozik a

Dec. 1820.”, in Carl Eduard Raupach (szerk.) *Neues Museum der deutschen Provinzen Rußlands*, Dorpat, 1824. I/1. 1824. 5. o.

⁷ Selbmann, *id. mű.*, 11. o.

⁸ Karl Morgenstern, „Bruchstück einer den 12/24. Dec. 1810 in Dorpat im Hauptsaal der Kaiserl. Universität öffentlich gehaltenen Vorlesung über den Geist und Zusammenhang einer Reihe Philosophischer Romane, Dörpitsche Beyträge für Freunde der Philosophie”, in Karl Morgenstern (szerk.) *Literatur und Kunst*, Dorpat und Leipzig, 1817. III/1. 194. o.

⁹ Selbmann, *id. mű.*, 9–11. o.

barátsággal és a szerelemmel, midőn azonban az élet kemény realitásaival összeütközésbe kerül és így sokféle élettapasztalat során éretté válik, megtalálja önmagát és megbizonyosodik arról, mi a feladata az életben.¹⁰

Dilthey e regények közé sorolja Goethe *Wilhelm Meister*ét, Jean Paul *Hesperus*át, Tieck *Sternbald*ját, Novalis *Ofterdingen*jét és Hölderlin *Hüperion*ját; mely utóbbi kapcsán a műfajt bemutatja. Mint megállapítja:

Goethe feladata egy önmagát tevékenységre nevelő ember története volt, a két romantikus [Tieck és Novalis] témája a költő; Hölderlin hőse a heroikus természet, mely az egészre kíván hatni és önmagát végül mégis saját költészetébe és gondolkodásába visszavetve találja.¹¹

A nevelődési regény tehát sokféle variációban létezik,¹² konkrét cselekményvázalattal rendelkezik, és történeti, azaz meghatározott korszakhoz köthető, ahogy azt Dilthey kifejezetten hangsúlyozza.¹³ Más biográfiai műfajoktól Dilthey szerint az különbözteti meg, hogy „az egyéni életúton keresztül tudatosan és művészién az általános emberit ábrázolja”.¹⁴ Benne a korban uralkodó eszmék: a leibnizi fejlődépszichológia, az egyén természetes nevelésének Rousseau-tól átvett elvei és a humanitás lessingi és herderi ideáljai öltének testet.

Az individuum életében törvényszerű fejlődés lesz láthatóvá, melynek minden fokozata saját értékkel bír és egyben egy magasabb fokozat alapja. Az élet disszonanciái és konfliktusai mint szükségszerű átmenő pontok jelennek meg az individuum érettséghez és harmóniához vezető útján. És „a föld gyermekeinek legnagyobb boldogsága” a „személyiség” (*Persönlichkeit*), mint az emberi lét egységes és szilárd formája.¹⁵

Ezeket a regényeket ezért Dilthey végtelenül optimistának tartja.

Dilthey meghatározása szerint tehát a nevelődési regényeket elsősorban témájuk, illetve ehhez kapcsolódó, jól meghatározható cselekményvázuk jellemzi: e regények az ifjú férfivé válását és társadalomba történő beilleszkedését ábrázolják annak folyamatában. Ennek a cselekményváznak a hát-

¹⁰ Dilthey, *Das Erlebnis und die Dichtung*, 272. o.

¹¹ *Uo.*

¹² Igaz, ezt már Morgenstern is így gondolhatta, legalábbis erre utal, hogy az egyébként nevelődési regényként emlegetett *Ofterdingen*t más regényekkel, így Tieck *Franz Sternbald Wanderungen*jével, Ernst Wagner *Willibalds Ansichten des Lebens* című művével és a Friedrich Schlegelnek tulajdonított *Florentinnel* együtt művészregénynek is nevezi. Vö. Morgenstern, *Zur Geschichte des Bildungsromans*, 31. o.

¹³ Dilthey, *Das Erlebnis und die Dichtung*, 272. o.

¹⁴ *Uo.*, 273. o.

¹⁵ *Uo.*

terében pedig a személyiségnek a korban uralkodó felfogását fedezi fel: az individuum fejlődésébe, egyéni képességeinek kibontakoztathatóságába vetett hitet. Ez azt jelenti, hogy az individuum (1) olyan képességekkel rendelkezik, melyek egy fejlődési, érési folyamat során bontakozhatnak ki; (2) az individuumnak *saját* útját kell járnia, hiszen képességei is egyénié, a férfivá válás folyamata minden ember esetében másként játszódik le (ezért lehet érdekes a folyamat újabb és újabb regények témájaként). Ez egyben az önmegismerés feladatát rója az individuumra, egyéni képességeivel ugyanis tisztába kell jönnie; (3) a külvilág nem zárja el az egyéntől fejlődésének útját, az úton felbukkanó akadályok szükségesek a jellem fejlődéséhez, ahogy azt Dilthey kifejezetten hangsúlyozza. Ez utóbbi jellegzetesség következménye, hogy a fejlődés végpontja, ahogy pontos útja is, bizonytalan, kiszámíthatatlan, hiszen a külvilág hatásait nem lehet kiküszöbölni, ám ez nem is lehet cél a nevelődés során. Hogy az egyéni életúton keresztül e regények az általános emberit ábrázolják, nem jelenti a bejárando utak azonosságát, sokkal inkább azt, hogy képességeinek kifejlesztése minden embernek lehetőségében áll.

Diltheynek a kor személyiségfelfogására vonatkozó meglátásaiban valószínűleg a nevelődési regény megnevezésének alapjául szolgáló nevelődés (*Bildung*) fogalom jelentéseinek ismerete is szerepet játszott. Az eredetileg vallási fogalom – mely Istennek az emberi lélekre gyakorolt formáló hatását fejezte ki – a 18. században szekularizálódott, és fokozatosan a nevelés, önképzés és fejlődés fogalmához kezdett kötődni. Végül elkülönülve a nevelés (*Erziehung*) és a fejlődés (*Entwicklung*) fogalmaitól, sajátos jelentésárnyalatot vett fel, melynek alapja, hogy a *Bildung* olyan formálódási folyamatot jelent, mely figyelembe veszi a kiművelendő individualitását, egyéni képességeit és hajlamait, és melyben annak alanya is aktívan részt vesz. (Egyfajta önképzésről, önformálásról is szó van tehát.) A nevelődés (*Bildung*) célja a személyiség harmonikus kiművelésében ragadható meg – ez lép az Isten által meghatározott célok helyébe egy olyan világban, mely a nevelődési folyamat résztvevői által nem uralható.¹⁶ A nevelődési regénynek ez a speciális nevelődés-fogalom szolgál alapjául, az egyén e fogalom által leírható (ön)formálásának megjelenítése az, mely ezt az alműfajt megkülönbözteti a fejlődésregény egyéb válfajaitól.

¹⁶ Vö. Selbmann, *id. mű.*, 1–3. o. és Dennis F. Mahoney, *Der Roman der Goethezeit (1774–1829)*, Stuttgart, Metzler, 1988. 49. o.

Bár – mint dolgozatomban bevezetőjében említettem – a *Heinrich von Ofterdingen* számos elemző szerint nem nevelődési regényként érthető meg, nem vitatott, hogy a mű kapcsolódik az alműfaj tradíciójához.¹⁷ Az alműfajba történő egyértelmű besorolását döntően két ok miatt utasítják el: egyrészt, a nevelődési regény körvonalai bizonytalanok, és a különböző definícióknak Novalis regénye nem feltétlenül tesz eleget.¹⁸ Másrészt, több értelmező szerint Novalis saját regénypoétikája, mely az *Ofterdingen*nek is alapjául szolgál, túlmutat a nevelődési regény keretein.¹⁹ Ebben a dolgozatban nem célom a nevelődési regény fogalmának további tisztázása, ezért az első típusú ellenvetések vizsgálatától eltekintek. Novalis saját regénypoétikája és ennek a nevelődési regényhez, elsősorban Goethe *Wilhelm Meister*éhez fűződő viszonya – annak főhősközpontúsága és nevelődésfogalma miatt – ezzel szemben érdekes kiindulópontot ígér a Novalis regényében megmutatkozó személyiség- és nevelődésképp vizsgálatához, ezért ennek vonalán fogok haladni.

Bár Novalis Goethén keresztül kapcsolódik a nevelődési regény hagyományához, az is tagadhatatlan, hogy a költő korábbi, Goethe *Wilhelm Meister*re iránt érzett csodálata éppen saját regényének írása közben kritikába fordult át.²⁰ Herbert Uerlings értelmezése szerint Novalis Goethe-kritikája egyben saját regényével kapcsolatos elvárásait is tartalmazza: vagyis megmutatja, miben szándékozott Novalis túllépni elődjén. Novalis Goethe regényében annak prózaisága mellett azt kifogásolja, hogy nem elég romantikus, csupán „szokásos emberi dolgokat tárgyal”, a természetet és a miszticizmust figyelmen kívül hagyja, a csodálatost pedig a költészet és rajongás területére szorítja vissza.²¹ Uerlings hangsúlyozza, hogy Novalis a saját

¹⁷ Így például Uerlings szerint az *Ofterdingen*, mely Goethe *Wilhelm Meister*ére született válaszul, átveszi a nevelődési regény mintapéldányának számító előképének formaclemeit (Uerlings, *id. mű.*, 182. o.); Gerhard Schulz úgy vélekedik, hogy bár Novalis a nevelődési regény túllépésére törekedett, annak bizonyos jellemzőit, így például a cselekmény egy szereplő köré rendezését maga is alkalmazza (Schulz, *id. mű.*, 144. o.), Selbmann pedig a nevelődési regény ellenmodelljeként tárgyalja a művet. (Selbmann, *id. mű.*, 88. o.)

¹⁸ Selbmann, *id. mű.*, 88–91. o.

¹⁹ Uerlings, *id. mű.*, 182. sk. o.; Schulz, *id. mű.*, 144. o.

²⁰ Paul Kluckhohn, „Friedrich von Hardenbergs Entwicklung und Dichtung”, in *Novalis, Schriften. Die Werke Friedrich von Hardenbergs*, Szerk. Paul Kluckhohn – Richard Samuel és társai, Stuttgart, Kohlhammer, 1960. I. kötet, 55. o.

²¹ *Novalis, Schriften. Die Werke Friedrich von Hardenbergs*, Szerk. Paul Kluckhohn – Richard Samuel és társai, Stuttgart, Kohlhammer, 1960–68. III. kötet, 638. sk. o. (A továbbiakban a kötetre NS rövidítéssel és a kötetszám valamint az oldalszámok megadásával hivatkozom.)

regényében mindezeknek a Goethénél hiányzó elemeknek teret enged, ezzel is túllép a nevelődési regény keretein, mely egyetlen individuum történetének elbeszélésére korlátozódik. Ehelyett Novalis regénye „kora romantikus univerzálutópiává” tágul, Uerlings szerint egy végtelen idea ábrázolására törekszik.²²

Itt valóban világosan megmutatkozik, miben kívánja Novalis felülmúlni Goethét. Érdekes azonban Novalis korábbi, 1798-ból származó Goethéről szóló feljegyzéseit is figyelembe venni, ezek ugyanis fényt vethetnek regényről alkotott elképzeléseire: Goethe *Wilhelm Meister*e Novalis szemében „tisztá regény”,²³ illetve „tisztán regény, jelző nélkül”²⁴ – vagyis maga a regény, nem annak valamelyik válfaja. Ennek megfelelően egy 1798 májusában papírra vetett, a regényről érkező hosszabb feljegyzésben Novalis példája valóban Goethe *Meistere*. Eszerint az igazán nagy költő egyetlen első, önkényesen választott mozzanattól, egyetlen disszonanciától bontja ki egész művét. Ez a mozzanat a *Wilhelm Meister*ben – Novalis ekkor még így látja – a főhős vívódása a születése révén osztályrészeül jutó kereskedelem és a legmagasabbra törekvés (a szépművészet) között. A két lehetőség különféle alakokban jelenik meg Wilhelm előtt, végül Natalie személyében egyesülnek.²⁵ Később Novalis értelmezése radikálisan megváltozik: 1800 februárjában a *Wilhelm Meistert* többek között már éppen amiatt marasztalja el, hogy benne az ökonómia győzelmet arat a poézis felett²⁶ – saját művében pedig a világ átpoétizálására törekszik majd. A korábbi, 1798-as regényről szóló feljegyzésből azonban más is kiderül a műfajra vonatkozóan:

A regényíró egyfajta *bouts rimes*-t művel – szituációk és véletlenek meghatározott mennyiségéből – jól rendezett és szabályszerű sort alkot – az individuumot mindezekben a véletleneken keresztül, melyeket célszerűen valósít meg, vezet célhoz. Egy sajátos individuumra van szüksége, aki az eseményeket meghatározza, és akit az események határoznak meg. Ez a váltakozás, vagy az individuum változásai – *follyamatos* sorban – alkotják a regény érdekes anyagát.²⁷

A regény tehát előre meglévő elemekből, adott séma alapján épül fel: középpontjában egy individuum áll, és azok az események, amelyek megtörtén-

²² Uerlings, *id. mű.*, 182. sk. o.

²³ NS, II. 596. o.

²⁴ Uo. 642. o.

²⁵ Uo. 581. o.

²⁶ NS, III. 646. o.

²⁷ NS, II. 580. o.

hetnek vele. Novalis szerint a költői leleményben az individuum és az események egyaránt elsődlegesek lehetnek – ez a két elem egyenrangúságára látszik utalni. Az individuumról ugyanebben a feljegyzésben így ír Novalis:

Az individuum a legtökéletesebb, a tisztán szisztematikus lesz, mely csak egyetlen, feltétlen véletlen révén individualizált – pl. születése révén. Ebben a véletlenben minden más véletlenének, állapotai végtelen sorának benne kell rejlenie, vagy még véletleneinél is inkább állapotainak kell meghatározottként benne foglaltatniuk. Egy individuális élet levezetése egyetlen véletlenből – az önkény egyetlen aktusából.²⁸

Ez utóbbi az igazi regényíró feladata. Egyetlen önkényesen választott mozzanatból, egyetlen véletlenből kell a regény valamennyi eseményét levezetni – ahogy egyetlen véletlen, a születés meghatározza az individuum későbbi állapotait. „Véletlenek meghatározott mennyiségéből” kiindulni ezzel szemben jóval egyszerűbb, és ezzel együtt kevésbé magasrendű vállalkozás – erre illik igazán a *bouts rimés* kifejezés, mivel ez pusztán a meglévő séma kitöltése.²⁹ A nagy költő, mint Goethe, egyetlen momentumból kiindulva dolgozza ki művét, és Novalis *Ofterdingene* is értelmezhető egyetlen véletlen kibomlásaként. Ez a véletlen véleményem szerint abban áll, hogy „Heinrich természetében született költőnek”.³⁰ Ezt az elbeszélő ugyan csak a hatodik fejezetben mondja ki, ám már a kereskedők hasonlóan nyilatkoznak a második fejezetben,³¹ és az ítéletet később Heinrich nagyapja,³² majd Klingsohr is megismétli.³³ Heinrich születése, azaz veleszületett költői tehetsége az a momentum, mely a regény egészének cselekményét és eseményeit meghatározza. A kiindulópont már nem egy alapvető disszonancia – Novalis Goethével kapcsolatban még ezt tartotta kívánatosnak –, hanem a születés véletlene.³⁴ „Heinrich von Afterdingen az első részben költővé érkezik – és a másodikban, mint költő, megdicsőül.” – így foglalja össze a készülő regény cselekményét Novalis egy Tiecknek írott levelében.³⁵ „Az egésznek a költészet

²⁸ *Uo.* 579. sk. o.

²⁹ *NS*, II. 581. o.

³⁰ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, Budapest, Helikon, 1985. 78. o. Fordította Márton Laszló.

³¹ *Uo.* 22. o.

³² *Uo.* 81. o.

³³ *Uo.* 94. o.

³⁴ Ennek oka talán abban keresendő, hogy Novalis regényében a költő jelenléte eleve feloldja az ellentéteket. (Erről lásd: Dennis F. Mahoney, *Friedrich von Hardenberg (Novalis)*, Stuttgart, Weimar, Metzler, 2001. 135. o.)

³⁵ „Levél Ludwig Tieckhez Jenába, Weissenfels, 1800. Február 23.”, in *NS*, I. 356. o.

apoteózisának kell lennie” – írja még ugyanitt.³⁶ A regény témája a költészet, melyet az individuum, a költővé érő személyiség alakján keresztül mutat be a szerző.

A regény kiindulópontja és középpontja tehát az individuum, ahogy Goethénél is. A főhősnek nem művészet és kereskedelem között kell azonban választania, hanem – meghallva álmainak és sejtelmeinek hangját – költővé kell érnie. Ez az első rész cselekménye. Mivel a második rész nem készült el, nem tudjuk, hogy a költőként való megdicsőülés hogyan ment volna végbe. Annyit azonban tudunk Novalis egy Schlegelnek írt leveléből, hogy szándéka szerint a regény a folytatásban egyre inkább mesébe ment volna át.³⁷ A második részben tehát a goethei minta, és vele együtt a nevelődési regény hagyománya valószínűleg kevésbé éreztette volna hatását. Emellett ismerjük a két rész címét is: az első *A várakozás*, míg a másodiké *A beteljesülés*. Ez pedig arra utal, hogy mindaz, ami Heinrichkel az első részben történik: a Mathilde iránt érzett, viszonzásra lelt szerelem, a költői hivatás megtalálása, nem lezárása, hanem pusztán előkészítése annak, aminek a második részben kellene bekövetkeznie. Az ifjú „éretté válik, megtalálja önmagát és megbizonyosodik arról, mi a feladata az életben” – és a könyv nem ér véget. Igaz, a regény utalásai: a remete barlangjában talált könyv, mely Heinrich életét mutatja be, és Heinrich álma Mathilde elvesztéséről és újraegyesülésükről nem engedik, hogy az első résszel a történet megnyugtató végéhez érjen. A cselekményt a kedves halála – melynek körülményeiről az elbeszélés nem tájékoztat, és amely a második rész elején már mint megtörtént válik nyilvánvalóvá – a nevelődési regényt éppen boldog befejezése előtt billenti ki menetéből, és a hőst új utakra kényszeríti.

Igaz, Goethe *Wilhelm Meistere* sem fejeződik be azzal, hogy a főhős felszabadító levelét a torony társaságától átveszi, és Wilhelm Natalie-val kötött eljegyzése is inkább önkényes zárlatnak tűnik, mint szükségszerű végkifejletnek: Wilhelm boldog, de önmagában és élete céljában nem látzik biztosabbnak, mint korábban, amikor például felszabadító levele átvétele után, megbizonyosodván arról, hogy Félix az ő fia, a gyermekkel kezd foglalkozni, és az ő kedvéért kezd tevékenykedni:

Nem nézte többé a költöző madár szemével a világot, a házat sem gyorsan összerátákolta lugasnak, mely elszárad, mielőtt elhagyná az ember. Mindannak, amit

³⁶ *Uo.*

³⁷ „Levél Friedrich Schlegelhez Jenába, Weissenfels, [1800] Április 5.”, in *NS*, I. 357. o.

építeni szándékozott, a fiú nőttével kell növekednie, s amit létrehoz, annak nemzedékekre kell szólnia! Ebben az értelemben vége volt tanulóéveinek, s az apai érzéssel együtt szert tett a polgár minden erényére is. Érezte ezt, és kimondhatatlanul örült neki.³⁸

Wilhelm érzéseinek ez az ábrázolása azt mutatja, hogy a torony társasága mégsem döntött teljesen elhamarkodottan, amikor felszabadító levelét az ifjú kezébe adta, még akkor sem, ha Wilhelm később így vélekedik, és vélekedésében Jarno is megerősíti.³⁹ A tanulóévek bizonyos értelemben véget értek azzal, hogy Wilhelm Felix neveléséért is felelősséget vállal, és beilleszkedik a polgári életbe. Már a színházi pályáról történő lemondása is az érettség jeleként tűnik fel a regényben. Ám a nevelődés mégsem zárul le, Wilhelm bizonytalanná válik párvalasztását, terveit és végső soron önmagát illetően. Végül a Natalie-val kötendő házasság kijelöli helyét a világban, és bizonyos mértékig meghatározza jövőjét. A regény befejeződik, a hős boldog, ám ez nem jelenti nevelődése lezárultát – a házasság talán csak a nevelődés újabb fokozata, melyre következő fokozatok épülnek majd. A befejezés esetlegesége arra utal, hogy a regény középpontjában álló individuum formálódása egy életen át tartó folyamat. Ennek fényében elképzelhető, hogy Heinrich von Offerdingen további útja is értelmezhető lenne a nevelődési regény keretei között – ahogy azt például Dilthey gondolta.

Novalis 1798-ból származó feljegyzéseiben gyakran előkerül a regény és az élet összefüggése is: „A regény az életről szól, az *életet* ábrázolja”⁴⁰ – írja. Ebben a fentiek fényében nincs semmi meglepő: a regény egy individuum életét bontja ki egy kiinduló véletlenből. Valamivel korábban így elmélkedik Novalis: „Hogy az életet és önmagunkat megismerjük, vele egyidejűleg mindig kellene írunk egy regényt.”⁴¹ A regény tehát annak az individuumnak, akinek az életét ábrázolja, az önismeret forrása is lehet. Ez az ötlet szintén a *Wilhelm Meister tanulóéveinek* olvasása során foganhatott meg Novalisban, ott ugyanis Wilhelm a torony társaságától megkapja tanulóéveinek történetét is egy tekercsen, melynek olvastán boldog nyugalom tölti el.

³⁸ Johann Wolfgang Goethe, *Wilhelm Meister tanulóévei*, Budapest, Európa, 1983. 567. o. Fordította Benedek Marcell.

³⁹ *Uo.* 620. o.

⁴⁰ *NS*, II. 570. o.

⁴¹ *Uo.* 544. o.

[M]inél tovább olvasott, annál nyugodtabb lett. Életének részletes történetét találta benne, nagy, éles vonásokkal rajzolva; sem egyes események, sem korlátolt érzések nem zavarták meg a pillantását; általános, szeretetteljes elmélkedések útmutatásokat adtak neki, anélkül, hogy megszegyenítették volna, s most először látta a képet kívülről, bár nem úgy, mint a tükörben, második én gyanánt, hanem mint arcképen, másik én gyanánt;⁴²

A tekercset nem Wilhelm írta, ezért „nem ismert ugyan el minden vonást a magáénak”, ám az életére kívülről vetett tekintet segít neki abban, hogy múltja eseményeit megértse és vállalni tudja. A tekercsre egyébként azért van szüksége, hogy élettörténetét Therese számára összefoglalja: az élettörténet pedig megismerkedésük fontos része, olyan alap, melyre házasságuk épülhetne, amennyiben megvalósulna, hiszen, ahogy Therese a regény egy korábbi pontján kijelenti: „Az ember jelleme: története.”⁴³

Azt, hogy kik vagyunk, az mutatja meg tehát, milyen eseményeken mentünk keresztül, ezek hogyan formáltak minket, és mi hogyan reagáltunk minderre. A nevelődési regény szubjektumfelfogásának véleményem szerint éppen ez a magja: az élettörténet mutatja meg, ki is az ember. Egy 1799-ből származó, hátramaradt feljegyzésében Novalis is hasonlóan nyilatkozik: „Mi más formálja (*bildet*) az embert, mint *élettörténete*?”⁴⁴ Az ember nevelődése révén válik azzá, aki.

Az egyéni élettörténet fontosságába és az egyén nevelődésébe vetett hitől eltekintve, a velünk született képességek, illetve hajlamok létét nem tagadja a *Wilhelm Meister tanulóéveinek* regényszövege. A toronyban, ahol Wilhelm a maga életének történetét elmesélő tekercset megpillantja, még számos más tekercset is lát, különböző személyek tanulóéveinek elbeszéléseit, akik közül sokak nevét nem ismeri.⁴⁵ Ez arra utal, hogy bárkinek a története megírható, ám – mint Wilhelm később Jarnótól értesül róla – a torony társasága csak azokat szabadította föl, „akik élénken érezték és világosan elismerték, hogy mire születtek, s akik eléggé gyakorolták magukat, hogy bizonyos vidámsággal és könnyűséggel tudják az útjukat folytatni”.⁴⁶ A nevelődés feladata tehát: felismerni, mire születünk, és kibontakoztatni

⁴² Goethe, *id. mű.* 570. o.

⁴³ *Uo.* 501. o.

⁴⁴ *NS*, III. 586. o.

⁴⁵ *Uo.* 558. o.

⁴⁶ *Uo.* 620. o.

képességeinket. És éppen ez az, ami miatt Wilhelm kételkedik abban, hogy sikerült kiművelnie önmagát: ő ugyanis nem tudja megmondani, mire született. Nevelődése ebben a tekintetben nem tipikus: a regény más szereplői számot tudnak adni élethivatásukról, például Natalie számára ez mások segítése, Therese számára a háztartás ügyes, gyakorlatias vezetése. Therese Wilhelm élettörténetét olvasván arra jut, hogy az „örökös keresés és nem-találás, de nem az üres keresés, hanem a csodálatos, jóhiszemű keresés az ő adománya”.⁴⁷ Vagyis Wilhelmnek azt kellene elfogadnia, hogy nem fogja megtalálni élethivatását; nevelődése azzal zárul le, hogy elfogadja annak lezáratlanságát – ez a történet zárlatának esetlegességét is más megvilágításba helyezi: ha Theresének igaza van, Wilhelm útja igazán sohasem zárulhat le, nevelődése élete végéig tart, azonban ez ebben az esetben nem általános emberi tulajdonság, hanem csupán egy individuum jellemzője.

Wilhelm Meistertől eltérően Heinrich von Ofterdingen, aki költőnek születik, ezt felismeri és költővé válik, a nevelődés tipikusnak mondható útját járja be. Pályája, úgy tűnhet, előre ki van jelölve: álmai és sejtelmek vezetnek, és a könyv, melyben élete történetét leírva találja, nem csak múltjáról, de jövőjéről is tudósít. Ahhoz azonban, hogy a könyvben önmagát ismerje fel, Heinrich saját erőfeszítésére is szükség van:

[...] kezébe vett egy könyvet, melynek idegen volt a nyelve, némileg a latinhoz és a taljánhoz látszott hasonlítani. Szívából kívánta, bár csak megértené, mert a könyv igencsak tetszett neki, bár egy kukkot sem értett belőle. Címe nem volt, bár lapozgatás közben képeket lelt benne. Csodásan ismerősnek érezte őket, s amint figyelmesebben végignézett rajtuk, megpillantotta saját magát jól kivehetően a többi alakmásk között. Megíjedit; azt hitte, hogy álmodik, de többszöri szemügyre vétel után a tökéletes hasonlóságot nem vonhatta kétségbe. Alig hitt a szemének, amikor csakhamar fölfedezte a képek egyikén a barlangot s maga mellett a remetét és az öregembert. Lassacskán rátalált a többi képen a napkeleti leányra, szüleire, Thuringia tartománygrófjára s -grófnéjára, udvari káplán barátjára s még sok más ismerősére; csak hogy a ruhájuk másfajta volt, és másféle kor szülötteinek sejtettek.⁴⁸

Heinrich egy olyan könyvet nézeget, melyből mit sem ért, mégis titokzatosan vonzóan találja. A nyelv ismeretlen, azonban minden bizonnyal elsa-
játítható – elképzelhető, hogy az élettapasztalatok során Heinrich birtokába

⁴⁷ Uo. 600. o.

⁴⁸ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, 76. o.

jutna annak a tudásnak, mely lehetővé tenné számára a könyv megértését. A könyv képein Heinrich felismeri önmagát, és bár ez először ijedelemmel tölti el, mégis elfogadja, hogy a képek őt ábrázolják. Csak ezt követően ismeri fel az egyik képen legfrissebb múltjának egyik eseményét, a remete barlangjában játszódozó jelenetet, és fedezi fel a könyvben életének múltbéli eseményeit, annak ellenére elfogadván, hogy ezek az ő életének képei, hogy a könyvben a szereplők viselte eltér Heinrich korának divatjától. Ezt követően már következtetni tud arra, hogy a könyvben ábrázolt ismeretlen jelenetek a saját jövőjében fognak meggesni. A könyv vége hiányzik, így Heinrich nem értesülhet arról, hogyan végződik majd története, a jelenetek pedig, melyeket lát, töredékesen villantják fel a jövőjét. A remetétől megtudja, hogy a könyv „egy költő csodálatos életéről szóló regény, amely egyszersmind a költészetet is leírja és felmagasztalja sokféle összefüggésben”.⁴⁹

Ez a regény, mely maga is érthetetlen marad, nem segít Heinrichnek maradéktalanul megértenie önmagát, mégis bepillantást enged az ifjúnak múltjába, jelenébe és jövőjébe, azaz élettörténetébe és ezzel önmagába. Az életkönyv a regényben hasonló jelentőséggel bír, mint Heinrich álmai: egy pillanatra megmutatja sorsát, előrejelzi jövőjét. Már a regény első része bizonyosságot szolgáltat erre, hiszen Klingsohrban, és később Mathildében Heinrich ráismer a könyvben látott alakokra.⁵⁰

De ahogy a *Wilhelm Meister*ben, úgy Novalis *Ofterdingen*jében sem magától értetődő, hogy mindenki megtalálja a hivatását. Heinrich költővé válását apjának életpályája ellenpontozza, aki, ahogy Sylvester megjegyzi róla: „Nem akart hallgatni legsajátabb természetére”.⁵¹ Ez a momentum már az első fejezetben megmutatkozik, melyben az apa elmeséli saját, ifjúkori álmát. Az álom meglepően emlékeztet Heinrich álmára, az apa azonban nem tartotta azt különösebben fontosnak. Egyedül azt fogadja el, hogy az álom a Heinrich édesanyjával kötendő házasság iránti vágyát fejezte ki, akit már ismert és szeretett az álom látásának idejében. Bár az álomban ígéretet kapott: „ha Szent János napján megint idejössz, és Istentől tiszta szívvel kéred álmod megvilágítását, úgy a legfőbb földi jó lesz osztályrészed”,⁵² az apa az álmot követően Augsburgba ment, megnősült, és nem kutatta álma továb-

⁴⁹ Uo. 77. o.

⁵⁰ Uo. 80. és 87. o.

⁵¹ Uo. 135. o.

⁵² Uo. 18. o.

bi értelmét. Tőle eltérően Heinrich az apjához igen hasonló, a kék virágról szóló álmának nagy jelentőséget tulajdonít: „búbajos álmot láttam, amelyet egyhamar nem fogok elfeledni, s amelyet pusztá álmnál többnek vélek”.⁵³ Az álmokról vitatkozva pedig így győzködi apját: „Nem sajátos tünemény-e minden álmom, akár a legkuszáltabb is, nem hasít-e még isteni rendelés híján is jókora rést a bensőkre száz meg száz redővel omló, titokzatos függönyön?”⁵⁴ Az álmok tehát a belsőnkbe engednek bepillantást, önismerethez, saját természetünk megismeréséhez segítenek – az apa pedig éppen ettől fosztotta meg magát, amikor nem vette komolyan álmát. Sylvester szerint Heinrich apjából nagy festőművész lehetett volna, ám csak „ügyes kézművessé lett”,⁵⁵ Heinrich pedig úgy találja, apja boldogtalan:

Mindig csak megszokásból dolgozik, sohasem belső kedvtől hajtva. Mintha hiányozna neki valami, amit nem tud pótolni sem élete békés csendje, sem jómódú kényelme, sem annak öröme, hogy polgártársai tisztelik és szeretik, hogy tanácsát kéri a város minden ügyében.⁵⁶

A nyugodt polgári élet nem elégíti ki azt, aki nem hallgatott legsajátabb természetére. Az apa álma azonban azt is megmutatja, hogy Heinrich álma sem értelmezhető egyszerűen a Mathilde iránt érzett szerelem megjövendöléseként, és ezért az álmom Mathilde megtalálásával még nem teljesül. A *beteljesülés*, a költőként való megdicsőülés csak a második részben következne be.

Mindennek fényében világossá válik, hogy az ember maga is alakítja az életét, befolyásolja nevelődésének útját. A véletlen fogalma, mely fentebb a regény meghatározásával kapcsolatban került elő, úgy látszik, éppen az ember eme szabadságára kíván rámutatni:

Életünk véletlenei olyan anyagként szolgálhatnak, amelyből azt csinálhatunk, amit akarunk. Aki nagy szellemmel rendelkezik, sokat kihozhat a maga életéből. Egy szellemmel rendelkező ember számára minden ismeretség, minden eset egy végtelen sor első eleme, egy végtelen regény kezdete.⁵⁷

Novalis *Virágsor*-töredékeiben olvashatóak ezek a sorok, nagyjából egy időben keletkezettek tehát a fentebb idézett, regényre vonatkozó fejtegetésekkel.⁵⁸ Bennük ismét regény és élet kapcsolata jelenik meg, ám egyértelműen az

⁵³ *Uo.* 11. o.

⁵⁴ *Uo.* 12. o.

⁵⁵ *Uo.* 135. o.

⁵⁶ *Uo.*

⁵⁷ Novalis, „Virágsor”, *Műhely*, 1997/2. 19. o. Fordította Weiss János.

⁵⁸ Lásd NS, II. 399. o. és 508–511. o.

élet oldaláról: az életet kell úgy formálnunk, mint egy regényt. Bármelyik véletlen lehet regényünk kiindulópontja – az a véletlen, melyből a többi is kifejthető. Az egyén maga komponálja életét, ahogy a regény szerzője művét: az élet az egyén hatalmában áll, műalkotássá tehető, átformálása pedig bármelyik pillanatban megkezdhető.

A gondolatmenetben itt is Goethe hatása érezhető. A *Wilhelm Meister tanulóéveinek* első könyvében a főhős a sorsról vitatkozik egy ismeretlennel, aki útbaigazítást kért tőle. A következőket hallja vitapartnerétől:

Ennek a világnak a szövedéke *szükségyszerűségből* és véletlenből való; az ember esze e kettő közé áll, és tud uralkodni rajtuk; azt, ami *szükségzerű*, úgy tekinti, mint létének alapját; a véletlent tudja irányítani, vezetni és kihasználni, s csak hogyha az ész szilárdul, megingathatatlanul áll, akkor érdemli meg az ember, hogy a földi istennek nevezzék.⁵⁹

A véletlen tehát az élet uralható, kezelhető eleme, szemben a *szükségyszerűséggel*, melyet adottként kell elfogadni, és melyről Novalis a fent idézett töredékben hallgat. Ahogy Wilhelmnek beszélgetőpartnere elmagyarázza: aki teljesen átengedi magát sorsának, saját észhasználatáról mond le. Ugyanakkor

[m]indenkinek kezében van saját szerencséje, mint a művésznek a nyersanyag, melyet alakká akar változtatni. De ezzel a művészettel is úgy áll a dolog, mint a többivel; csak a hozzá való képesség születik velünk, de meg kell tanulni, és gondosan kell gyakorolni.⁶⁰

Az életet tehát már Goethe is a művészethez hasonlítja, akárcsak később Novalis. Az élet véletlenei pusztán a nyersanyagot jelentik, melynek a művész, a szubjektum, az életet élő személy ad alakot. A művészet (*Kunst*) szó a következő mondatban azonban már nem annyira a szépművészetekre utal, mint inkább egyfajta gyakorlati tudást jelent, melynek velünk született csíráját ki kell fejlesztenünk önmagunkban. Novalis ezt a meglátást ártertelmezve az életet magát is műalkotásnak fogja tekinteni. Ám a gondolat magja – az egyén önrendelkezése, uralma élete véletlenei felett – mindkettejükénél azonos.

Goethénél a *Wilhelm Meister* kontextusában egyértelműen láthatóvá válik, hogy az egyén önrendelkezése feladatot és önkorlátozást jelent: a véletlen uralása a saját hajlamoknak való feltétlen önátadással áll szemben, az is-

⁵⁹ Goethe, *id. mű.* 74. sk. o.

⁶⁰ *Uo.* 75. o.

meretlen szerint ugyanis a sorsra vagy Istenre történő hivatkozás csak elfedi, hogy szabad utat engedünk ösztöneinknek. A beszélgetés a regénynek azon a pontján zajlik, ahol a főhős még boldogan adja át magát az első szerelemnek, és nem sejtí, hogy hamarosan csalódnia kell. Az ismeretlen szavai arra intik a főhőst, hogy ne hagyja körülményei által vezetett magát, hanem vállalva a felelősséget önmagáért és másokért, vegye kezébe sorsa irányítását.

A Novalistól idézett sorok ezzel szemben, úgy tűnik, inkább felszabadító erővel hatnak, az egyén lehetőségeinek kinyílását hirdetik, aki életét regényként szemlélve szabadon kezelheti annak véletleneit. Michael Weitz ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyéni élet uralása Novalis szerint is csak komoly erőfeszítés árán érhető el, az ember önmaga feletti hatalma önkorlátozással jár. Az ember nem engedheti át magát érzéseinek és képzelgéseinek – ezt példázza Weitz szerint a *Heinrich von Ofterdingen*ben a költői hivatás, melyről Klingsohr így okítja az ifjú főhőst:

A poézis leginkább azt követeli meg, [...] hogy szigorú művészetként műveljék. Pusztá élvezetként megszűnik poézisnak lenni. Egy költő nem hanyelheti át az egész napot, hogy képekre és érzésekre vadásszék. Ez éppenséggel zsákutca.⁶¹

Önmaga és a természet uralásához pedig az embernek erőfeszítésekre van szüksége. Ezt Weitz szerint Novalis az *Ofterdingen*ben a bányász alakján keresztül mutatja be, aki kemény, türelmes munkája révén válik a föld urává.

Mennyire bele kell a bányásznak a véletlen szeszélyeibe kószolnia, s egyszerűs mind mennyire bizonyossá válik, hogy csak szerénység és állhatatosság lehet úrrá rajtuk, és emelheti magához a véletlen által makacsul védelmezett kincseket.⁶²

Az aggastyán szavai szerint a bányász tevékenysége, akárcsak az élet irányítása a véletlen leküzdésében áll: a párhuzam rávilágít, hogy a bányász leszállása a föld mélységeibe az ember saját bensőjébe való leereszkedését jelképezi. Az *Ofterdingen*ben nem mindenki merészkedik le a föld alatti barlangba, a falu lakóinak nagy része nem tart a bányással, Heinrichhel és a kereskedőkkel. A leereszkedéshez ugyanis – ahogy Weitz rámutat – a fantázia megzabolázására van szükség, a falusiak ugyanis saját képzeletüknek esnek áldozatul, amikor a barlangban lakó remetét, akinek éjszakai énekét hallani szokták, szellemnek vélik, a barlang környékén heverő csontokból pedig sárkányok és más szörnyek jelenlétére következtetnek. A remete azonban nem ad hitelt történeteiknek, hanem utánajár azok igazságtartalmának, ez pedig

⁶¹ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, 93. o.

⁶² *Uo.* 58. o.

tudatos önformálást jelent. Ennek köszönhetően lesz képes arra, hogy ne csak önmagán, de a természetén is uralkodjék.⁶³

Az a momentum, hogy Novalis a bányász és az önnön életét irányító individuum tevékenysége között párhuzamot von, azt is elárulja, hogy Goethehez hasonlóan az élet irányítását ő is egyfajta gyakorlati tudásnak tekinti. Weitz – aki szerint Novalis antropológiájának középpontjában az ügyesség (*Geschicklichkeit*) fogalma áll – rámutat, hogy Heinrich gondolkodása apja kézműves tevékenységével kerül párhuzamba a regény lapjain:

Ám akkor egy éles, lelki lényeg hatolt át rajtam, – mondja Heinrich Klingsohr-nak – s tetszésem szerint használhattam bármelyik érzékemet, mozgathattam és minden oldala felől szemlélhettem bármely gondolatomat, mint egy valóságos testet. Csöndes megindultsággal álltam atyám műhelyénél, s örültem, ha neki segíthettem, s valamit létrehozhattam ügyes kézzel. Különös erőt adó bája van az ügyességnek; és az is igaz, hogy a tudata tartósabb és érezhetőbb örömet okoz, mint egy megfoghatatlan és túlradó gyönyörűség ársuhanása.⁶⁴

Heinrich úgy forgathatja és szemlélheti gondolatait, ahogy a kézműves kézbe veszi és alakítja mesterségének tárgyait, szellemi ügyesség birtokába kerül tehát, melyet a testi ügyesség előmozdít, és melynek, akár a testinek, tartós öröm a gyümölcse. A szellemi tevékenység olyan, mint a mesterember munkája. Az embernek gyakorolnia kell benne magát, ügyességre kell szert tennie, ez megóvjá fantáziája kicsapongásaitól, és képessé teszi önmaga és a föld uralására.⁶⁵

A kézművesség és a gondolkodás párhuzamba állítása egyben azt is jelenti, hogy a költészet mesterséggként mutatkozik meg Klingsohr és Heinrich beszélgetéseiben. Klingsohr minden további nélkül össze tudja foglalni, miben áll a költői mesterség lényege, ebben „a tiszta, nyílt lélek”, és a „szemlélődésben és gondolkodásban” való jártasság mellett az az ügyesség játszik döntő szerepet, hogy „a költő minden képességét életadó tevékenységre fordítsa, s abban tartsa meg”.⁶⁶ Heinrichnek pedig tanulással és társadalmi

⁶³ Weitz, *id. mű.* 103–132. o.

⁶⁴ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, 92. o. A szakaszt csaknem egészében Weitz is idézi: *id. mű.* 116. o.

⁶⁵ Weitz, *id. mű.* 116. sk. o.

⁶⁶ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, 93. o. A *Kunst* szó, melyet Márton László művességgént adott vissza a regény magyar fordításában, ahogy Goethénél a fentebbi szakaszban, úgy itt sem egyértelműen a szépművészetekre utal, inkább a mesterségbeli tudásra, ahogy a fordítás is kifejezi.

környezetének megismerésével kell kiművelnie magát, hogy valóban költővé válhasson.⁶⁷ Tehát önmagában nem elég, hogy költőnek született, stúdiomokra és határozott irányításra is szüksége van ahhoz, hogy képességei kibontakozhassanak.

Mindez ismét csak megfelel a nevelődési regény hagyományának, a tevékenység fontosságának hangsúlyozása pedig, úgy tűnik, ellentmondásban áll azzal a Gerhard Schulz által képviselt tézissel, mely szerint a *Heinrich von Ofterdingen* a hős nagyfokú passzivitása miatt sem lehet a nevelődési regény kategóriája alá sorolni. Schulz rámutat, hogy Novalis jegyzetfüzeteiben már a regényhősök passzív természetét konstatálja, és kiemeli, hogy ennek a gondolatnak egyfajta előzménye megtalálható Goethe *Wilhelm Meister*-ében is, melynek hősei a regény és a dráma természetéről beszélgetve megállapítják: „a regényhősnek szenvedőnek, legalábbis nem nagy mértékben cselekvőnek kell lenni”,⁶⁸ ám úgy vélekedik, az *Ofterdingen* „messze túlmegy a goethei követelményen”.⁶⁹ Schulz úgy látja: „Ofterdingen fejlődése belső, passzív folyamat, melyet a külső tapasztalatok csak kiváltaknak, és mely nem a velük való összeütközés eredménye”.⁷⁰ Ezt az értelmezést látszólag alátámasztja, hogy az *Ofterdingen* elbeszélői szólama a költői természetet a hőssel ellentétezően az előbbihez éppen egyfajta eseménytelen életet kapcsol: „A nagy és változatos történések csak zavarnák őket. Egyszerű élet a sorsuk, és a világ számtalan jelenségével és gazdag tartalmával csakis elbeszélésekből és írásokból kell megismerkedniük.”⁷¹ Ennek oka azonban abban keresendő, hogy számukra a világ jelentéktelen eseményei is fontossággal bírnak, és ezért „nem tesznek egy lépést sem anélkül, hogy meglepő felfedezésekre ne bukkanának magukban a világ lényegéről és jelentőségéről”.⁷² A költőt éppen az jellemzi, hogy kevés tapasztalattól is sokat merít, így Heinrich is sokat tanult rövid utazása alatt. Ahogy Klingsohr összefoglalja utazása történetét: „Téged édes bánatával köszöntött a romantikus Napkelet, a költészet hona; megszólított vad pompájában a háború; s a természet és a történelem egy bányász és egy remete képében találkozott veled.”⁷³ Az össze-

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Goethe, *id. mű.*, 349. o.

⁶⁹ Schulz, *id. mű.*, 144. o.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, 74. o.

⁷² Uo. 78. o.

⁷³ Uo. 95. o.

foglaló alapja Heinrich saját beszámolója, melyet a regény nem ismertett pontosan, mely azonban Klingsohr számára elárulta Heinrich költői tehetőségét. A költőnek nincs szüksége arra, hogy sokféle kalandot éljen át, enélkül is képes az események mélyére látni. „Tevékenysége a szemlélet”,⁷⁴ azaz a fent leírt, mesteri gondolkodás. Passzivitása tehát viszonylagos.

Véleményem szerint azonban az sem állítható, hogy Heinrich a maga nevelődésének passzív elszenvetője lenne. Ahogy fentebb már megmutattam, Heinrich vitázik apjával az álmok mibenlétéről, és vele ellentétben hagyja magát álmai által vezetetté; az életkönyvben ráismer önmagára; és elfogadja Klingsohr tanításait. Emellett érdekes momentum, hogy bár utazását nem Heinrich tervezi el, és Mathildére is nagyapja hívja fel a figyelmét, bizonyos esetekben ő maga dönt: kérleli anyját, hogy a bányásszal tarthasson az éjszakai sétára a falu melletti barlangba, és később ő kéri meg a remetét, hogy nézegethesse könyveit, melyek közt rátalál a saját életéről szóló regényre. Emellett Klingsohrt is ő pillantja meg nagyapjának vendégei között, és ugyancsak az ő kérésére mutatják be neki. Heinrich ily módon éppen a nevelődését és önismeretét szolgáló esetekben veszi kezébe a saját életét. Bizonyos mértékig aktívabban cselekszik, mint Wilhelm Meister, akinek útját a véletlenek látszanak meghatározni: először az első szerelem; majd a csalódás; később az üzleti utazás, melyre apja küldi; majd a véletlen találkozás a színészekkel; a Lotharionál tett látogatás stb. Ezenkívül Wilhelm, miután megtudja, hogy a torony társasága befolyásolta döntéseit, már maga sem tudja, mikor cselekedett önállóan.⁷⁵ Végül még házasságát is barátai szervezik meg, igaz, nem hajlamai ellenére.⁷⁶ A regény szereplői által megfogalmazott követelménynek, mely szerint a regényhősnek „nem nagy mértékben cselekvőnek” kell lennie, Wilhelm Meister tökéletesen megfelel.

Maga a követelmény azonban inkább a dolgozatom elején bemutatott regényelméletek fényében érthető meg. Míg a dráma jellemek és tettek ábrázolására képes, és általában véve cselekményorientált, addig a regény kiválóan alkalmas az egyén belső rezdüléseinek elbeszélésére, melyhez azonban nincs

⁷⁴ NS, I. 266. o. (A magyar fordítás ezt a fordulatot nem adja vissza.)

⁷⁵ „Még lehet, hogy valami kellemetlen érzést ébresztett föl benne az a gondolat, hogy életének oly sok körülménye közt, mikor szabadon és titkon vélt cselekedni, megfigyelték, sőt még irányították is, ami elég világosan kiderült az írott tekercsből [...]” Goethe, *id. mű.*, 571. o.

⁷⁶ Uo. 683. o.

szükség sokféle eseményre és bonyolult cselekményszövegre. Ebben a tekintetben a regény ideális hőse Novalis fenti jellemzése alapján éppen a költő, aki gondolkodásmódja, és nem kalandjai miatt érdekes. Ezzel azonban visszajutottunk a kiindulóponttra: a regénynek egy egyén belső életét kell ábrázolnia. Novalis egy 1800-ban keletkezett feljegyzése szerint ez a sajátosság a poézis egészére (melynek természetesen a regény is része)⁷⁷ jellemző: „A poézis a *kedély ábrázolása* – a belső világé a maga teljességében.”⁷⁸ Ez a vonás tehát nem a regény megkülönböztető sajátossága többé, de az is rendelkezik vele. Ezek szerint tehát Uerlings téved, amikor Novalis regényét – ahogy azt korábban ismertettem – azért nem tartja a nevelődési regény hagyományába illeszthetőnek, mert az túlmutat az egyéni élettörténet elbeszélésén. Nem szabad azonban megfeledezni arról, hogy Novalis ember és világ viszonyát nem mint két egymástól elkülönült, egymástól független létező viszonyát képzelet el. „Akkor fogjuk a világot megérteni, ha önmagunkat megértjük, mert mi és a világ integráns *felek* vagyunk.”⁷⁹ Ezt a viszonyt pedig a poézis az ember oldaláról ragadhatja meg: „A poézis igazi idealizmus – a világ szemlélete, mint egy *nagy kedély szemlélete* – az univerzum öntudata.”⁸⁰ Ez a felfogás emelkedik a nevelődési regény hagyományától: egyetlen személy életútján keresztül a világ egészének megragadására törekszik, Uerlings kifejezésével „romantikus univerzálutópiává” lesz.

Szintén a nevelődési regény meghaladásának jele az *Ofterdingen*-ben a személyek variációs sorokba rendezése, amit Novalis, mint oly sok más, ismét csak Goethe *Meister*-éből merített. Az ötlet Natalie és a szép lélek jellemrajzainak hasonlósága nyomán fogalmazódott meg benne, azonban a két szereplő közti egyszerű családi hasonlóságot általánosította, és magasabb szintre emelte.

Minden ember egy tökéletes individuum, vagyis egy házasság variációja. Egy variációs akkord egy család, és minden bensőségesen összekötött összefűzött társaság ennek számít. Ha egy olyan egyszerű variáció, mint Natalie és a szép lélek oly mély jóérzést vált ki, milyen végtelen jóérzésnek kell eltöltenie azt, aki az egészet a maga hatalmas szimfóniájában egyesíti?⁸¹

⁷⁷ Vö. például NS, III. 558. o. Regény és poézis viszonyáról Novalisnál lásd Schmaus, *id. mű.* 53–57. o.

⁷⁸ NS, III. 650. o.

⁷⁹ NS, II. 115. o.

⁸⁰ NS, III. 640. o.

⁸¹ NS, II. 564. o.

– jegyzi fel Novalis 1798-ban. A hasonlóságok az egész emberiségre jellemzőek, és mindenütt fellelhetőek, az emberek egymás variációiként foghatóak fel, és ily módon családokba rendezhetőek. Novalis hosszan elemzi Goethe regényének ezen összefüggéseit,⁸² a maga regényében pedig tudatosan épít a variációs sorokra, melyek különösen a tervezett folytatásban teljesednének ki: így lesz Sylvester „a magasabb értelemben vett bányász”,⁸³ Mathilde pedig – már neve folytán is⁸⁴ – Cyanával kerülne párhuzamba, illetve Eddával, aki a második részhez írt vázlatok tanúsága szerint „a voltaképpeni kék virág”.⁸⁵ A szakirodalom a variációs sorokban az ember tökéletesedési folyamatának kifejeződését ismeri föl, és valóban erre utal Sylvester magasabb rendű bányásztként történő említése. Emellett már Goethénél is megfigyelhető volt Natalie és a szép lélek közötti viszonyban egyfajta előrelépés, Lothario ítélete szerint ugyanis Natalie az igazi szép lélek:

[...] sok másnál inkább megérdemli ezt a dicsőséges nevet; ha szabad kimondanom, még inkább, mint a mi nemes nagynénénk, aki pedig abban az időben, amikor a derék orvosunk ama bizonyos kéziratnak a címet adta, a legszebb természet volt, amelyet a magunk körében ismertünk. De közben kifejlődött Natalie...⁸⁶

Az unokahúg tehát még inkább megvalósít egy ideált, mint nagynénje. Ugyanígy, egy ideálhoz való közeledést érzékeltet Novalis regényében is a szereplők variációs sorokba rendezése. Gerhard Schulz szerint a gondolat Novalisnál matematikai-filozófiai megalapozású: egy sorozat esetében kevés ismert elemből annak végtelen számú ismeretlen eleme adható meg, ez a formula pedig a transzcendentális világhoz való végtelen közelítés formulája lesz.⁸⁷ Ezek szerint a szereplők tökéletesedése folyamatos előrehaladás során történik, a variációs sorok elemei mindig felülmúlják az őket megelőző elemet, ám ez a sor sohasem zárul le, hiszen a végtelenségig folytatható – a transzcendentális világ elérhetetlen marad az ember számára. Ugyanakkor, ahogy Schulz hangsúlyozza, minden ember egyben részleges kifejeződése is annak az ideálnak, melyet képvisel.⁸⁸

⁸² NS, III. 312. o.

⁸³ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, 166. o.

⁸⁴ Uerlings, *id. mű.* 185. o.

⁸⁵ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, 167. o.

⁸⁶ Goethe, *id. mű.* 683. o.

⁸⁷ Gerhard Schulz, *id. mű.* 129. sk. o.

⁸⁸ *Uo.* 134. sk. o.

Bár a variációs sorok értelmezhetőek a nevelődés fogalma mentén – így például Marion Schmaus szerint „az alakok összekapcsolása az alapjukul szolgáló típus előrehaladó, felemelkedő nevelődésfolyamatának kifejeződései”⁸⁹ –, mégis bennük már másfajta nevelődésfogalom mutatkozik meg, mint például Goethe regényében. Nem az egyén képességeinek kibontakoztatásáról, hanem a képességek egyre teljesebb, tökéletesedő kifejlődéséről van szó, mely különböző életpályákon megy végbe, vagy mint ilyen ábrázolható. Nem lehet azonban pontosan tudni, hogy az *Offerdingen* második részében a variációs sorok hogyan jelentek volna meg, és milyen jelentőségre tettek volna szert – hogy például az azonos sorhoz tartozó szereplők valóban egy alakká forrtak volna-e össze, ahogy arra Tiecknek a regény folytatásáról írt összefoglalója utal: „Heinrich boldog Mathildével, aki egyben a napkeleti leány és Cyana”,⁹⁰ vagy hogy a vázlatokban a regény alakjait Klingsohr meséjének szereplőivel azonosító jegyzetek szintén ebben a keretben értelmezhetőek-e,⁹¹ és ebben az esetben a regény mesévé válása hogyan befolyásolná a sorok jelentését.

Mindenesetre a fentiek alapján elmondható, hogy a *Heinrich von Offerdingen* sokat köszönhet a nevelődési regény hagyományának, és elsősorban Goethe *Wilhelm Meister*ének. A benne megmutatkozó személyiség-felfogás sokban megfelel a nevelődési regény emberképének: Heinrich önismeretre törekvő, saját életét irányító, ösztönein és önmagán uralmat gyakorló hős, aki felismeri saját képességeit és elindul azok kibontakoztatásának útján, hallgatva természetét szavára költővé lesz. Az individuális élettörténet azonban csak eszköz a világ teljességének megragadására, mely a költő szeme előtt tárul fel, a variációs sorok pedig az ember tökéletesedésének eszméjét az egyénről az emberiségre viszik át.

⁸⁹ Schmaus, *id. mű*, 61. o.

⁹⁰ Novalis, *Heinrich von Offerdingen*, 152. o.

⁹¹ Lásd például *Uo.* 162. o.

SOÓKY KRISZTINA

„Egy tréfa története”

Tanulmányt, netán recenziót írni egy romantikus alkotásról meglehetően zavarba ejtő vállalkozás, figyelembe véve a kritikairás elméletének kora romantikában megfogalmazott követelményeit. A kritika szónak a 18. századi német filozófiában három alapvető jelentése különíthető el egymástól, melyek közül kiemelkedik a Kant utáni tradícióból kinövő romantika keretei között megszületető esztétikai-kritikai koncepció, a filozófia és az irodalom közvetítésének sajátos programja.¹ A program egyik legfontosabb dokumentuma, a romantika kiáltványaként is olvasható híres 116. *Athenäum*-fragmentum, mely szerint a progresszív univerzális poézis keretein belül megfogalmazódó integratív tendenciák, a reflexió közegében végbemenő, az élet minden területére kiható átpoetizálási folyamat és a romantikus poézis és filozófia kölcsönhatása révén lehetőség nyílik a művészet belső reflexivitásának megteremtésére.² Az a művészi forma pedig, amely képes a művészi impulzusok magába emelésére, és lehetővé teszi a filozófia új alakzatának megvalósítását mindenekelőtt a regény. „A regény, a *roman*: romantikus könyv, [...melynek] egész kompozíciója valamely magasrendű egységre [kell] vonatkozzék [...] az eszmék kötelékére, szellemi középpontra.”³ A regény tehát magában foglalja a regény elméletét, illetve „ez a regényelmélet –

¹ A kritikanak tárgyára tekintettel három jelentése különböztethető meg: az első a Mendelssohn és Reinhold által kijelölt pálya, amely a „német állapotok” elemzésével foglalkozik. Ehhez a tradícióhoz kapcsolódnak majd Schiller és Hölderlin írásai is. A második jelentés Kant munkásságában mutatható ki, melyben a kritika kidolgozása a jogosult észhasználat programjához köthető. A harmadik jelentés a romantikában megszülető kritika fogalom, amely a művészetkritika sajátos alakjaként a művészet és a filozófia összekapcsolásának kísérlete. Lásd erről: Weiss János, „A kritika mint az irodalom és a filozófia közvetítője”, (kézirat).

² A művészet és a filozófia ilyen kapcsolatba hozása lehetőséget teremt a művészetkritika megalapozására. A filozófiával ekként átítatott művészetkritika programja azonban több szempontból is vitatható, melyek közül a legjelentősebb annak veszélye, hogy az egyes alkotások az átfogó koncepció vakfoltjaiba kerülhetnek. Négy évvel az *Athenäum-törvédek* megjelenése után – megkérdőjelezve a progresszív univerzális poézis reflexív struktúráját – August Wilhelm Schlegel *A poézis* című írásában már egy új koncepció, a művészet reflexiós modellje helyett eredetelméletének kidolgozására tesz kísérletet. Lásd Weiss János, *id. mű*.

³ Friedrich Schlegel, „Lével a regényről”, in August Wilhelm Schlegel – Friedrich Schlegel, *Válogatott esztétikai írások*, Budapest, Gondolat, 1980. 378. o. Fordította Tandori Dezső.